

Голові разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 20.051.196
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника
доктору історичних наук,
професору кафедри всесвітньої історії
Борчуку Степану Миколайовичу
(76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57)

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора політичних наук, професора, завідувача кафедри політичних наук
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
Монолатія Івана Сергійовича на дисертацію Мосори Володимира
Андрійовича на тему: «Джерела до вивчення історії трудової мобілізації
українців дистрикту «Галичина» (1941 – 1944 рр.)», подану на здобуття
ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 032 Історія та археологія
з галузі знань 03 Гуманітарні науки.**

1. Актуальність теми дисертаційної роботи. Друга світова війна вважається наймасштабнішим збройним конфліктом XX ст., який забрав життя десятків мільйонів людей та докорінно змінив політичну карту світу. Її уроки, на жаль, не були повною мірою засвоєні міжнародною спільнотою, що уможливило розгортання нового військового протистояння на європейському континенті. Агресія російської федерації проти України, яка розпочалася у 2014 р. анексією Криму та окупацією частини Донецької й Луганської областей, переросла у повномасштабне вторгнення в лютому 2022 р. Сучасна окупаційна політика росії на тимчасово контрольованих територіях супроводжується максимальною експлуатацією сільськогосподарського, промислового та трудового потенціалу, що актуалізує історичний досвід Другої світової війни, коли нацистський режим використовував матеріальні й людські ресурси українських земель в інтересах Третього Райху. У цьому контексті дослідження досвіду українських робітників з Галичини у період нацистської окупації набуває особливої значущості, адже воно дозволяє простежити історичні паралелі між минулим і сучасністю, а також

осмислити механізми експлуатації населення в умовах війни. Такий аналіз сприяє не лише глибшому розумінню історії, але й формуванню суспільної пам'яті, що є важливим чинником у протидії сучасним викликам. З огляду на це, дисертаційна робота Мосори В. А. є актуальною для вирішення сучасних проблем вивчення історичного минулого українського народу. Вибір теми дисертантом є цілком виправданим, а її актуальність та своєчасність не викликають сумніву.

2. Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у визначенні положень, що узгоджуються з поставленими завданнями та пов'язані з її загальними висновками. Автор уперше виокремив тему використання українського населення дистрикту «Галичина» як робочої сили для забезпечення економічних потреб Німеччини, як самостійний об'єкт джерелознавчого дослідження. Також, виявлено, проаналізовано, систематизовано та введено у науковий обіг значний масив джерельних матеріалів, які раніше залишалися поза увагою дослідників і розкривають ключові аспекти політики використання трудових ресурсів дистрикту «Галичина» в Німеччині.

Важливим елементом новизни є застосування методів аналізу таблиць спряженості Карла Пірсона та точного тесту Рональда Фішера для здійснення контент-аналізу україномовних публікацій воєнного часу (1941–1944 рр.), що виходили на території дистрикту «Галичина». Це дозволило не лише кількісно оцінити інформаційний простір зазначеного періоду, але й виявити певні закономірності у відображенні трудової політики нацистської влади в друкованих джерелах. Таким чином, робота поєднує традиційні історичні та джерелознавчі методи з сучасними статистичними інструментами, що розширює можливості джерелознавчого аналізу та відкриває нові перспективи для міждисциплінарних досліджень.

3. Теоретична цінність і практична значущість отриманих наукових результатів полягає в тому, що зібрані матеріали, сформульовані положення та

висновки поглиблюють сучасні знання дослідників у сфері джерелознавства з історії України періоду Другої світової війни. Дослідження створює основу для подальшого розвитку історіографії, оскільки введені до наукового обігу джерела дозволяють по-новому осмислити політику трудової мобілізації та її соціальні наслідки.

Практична значущість роботи проявляється у можливості використання її результатів для написання спеціальних і узагальнюючих праць із джерелознавства, у підготовці та викладанні спеціалізованих курсів з історії у закладах вищої освіти, а також для вдосконалення й розширення музейних науково-освітніх програм. Це забезпечує актуальність дослідження у сучасному науковому та освітньому просторі. Окремо слід наголосити, що матеріали дисертації можуть бути застосовані у меморіальних та культурно-просвітницьких проєктах, спрямованих на вшанування пам'яті жертв примусової праці в Україні, що підсилює її суспільне значення.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується комплексним опрацюванням багатопланової джерельної бази, що гарантувало високий рівень достовірності отриманих результатів. Дисертація В. А. Мосори є цілісним, завершеним і логічно структурованим науковим дослідженням. Теоретичні висновки, сформульовані за результатами досліджень, відповідають поставленій меті та завданням, характеризуються достатнім рівнем обґрунтованості. У роботі були проаналізовані та використані наявні історіографічні роботи, а також захищені в період незалежності України дисертаційні дослідження, дотичні до визначеної проблематики. Різноманітність джерельної бази та визначені теоретико-методологічні підходи дозволили змістовно відобразити предмет дисертаційної роботи.

5. Характеристика основних положень роботи. Дисертаційна робота В. А. Мосори має чітко визначену структуру та включає перелік умовних

скорочень, вступ, п'ять розділів із трьома підрозділами, висновки, список використаних джерел, а також додатки. Загальний обсяг роботи становить 283 сторінки. У вступі зазначено об'єкт та предмет, окреслена мета дослідження, завдання, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, а також наведено відомості щодо апробації отриманих результатів та публікацій.

Перший розділ «Стан наукової розробки, джерельна база та теоретико-методологічна основа дослідження» складається з трьох підрозділів: «Стан наукової розробки проблеми»; «Джерельна база дослідження» та «Методологічні засади дослідження». У першому підрозділі, автор аналізує наукові надбання української, діаспорної та зарубіжної історіографії, що стосуються теми дослідження. Другий підрозділ являє собою перелік використаних у роботі джерел (архівні матеріали, пресові видання, мемуари, спогади тощо). У третьому підрозділі, наведенні основні принципи та методи наукового дослідження, що були використанні автором під час написання дисертаційної роботи.

Другий розділ «Нормативно-правові документи про організацію трудової мобілізації українських робітників з дистрикту «Галичина»» присвячений аналізу офіційних матеріалів, що регламентували процес трудової мобілізації українського населення для роботи в Німеччині. У ньому розглянуто документи нацистського режиму – накази, розпорядження, повідомлення, звіти, списки призначених на виїзд робітників – а також матеріали провладних організацій, які були залучені до організації вивезення місцевого населення. Автор надає власну характеристику зазначених джерел, підкреслюючи їхню роль у формуванні політики трудової мобілізації. Через аналіз офіційних документів показано вертикаль влади, яка забезпечувала надходження прямих розпоряджень, що безпосередньо визначали перебіг мобілізаційної політики в дистрикті «Галичина». Це дозволило простежити механізми управління та контроль окупаційної адміністрації над процесом залучення українських робітників до примусової праці в Німеччині.

У третьому розділі «Періодичні видання та візуальні матеріали як джерело до вивчення політики працевикористання українського населення Галичини Третім Райхом» розглянуто окремі публікації періодичних видань дистрикту «Галичина» (1941–1944). Огляд періодичних видань Галичини засвідчив, що німецька влада застосовувала різноманітні пропагандистські підходи для створення образу «доброго життя» українських робітників у Німеччині з метою збільшення кількості добровольців. Для цього активно використовувалися публікації про діяльність провладних організацій – Українського центрального комітету, Національного фонду праці, бірж праці тощо, які безпосередньо займалися питаннями трудової мобілізації. Подібні тези підтвердженні абітурієнтом, шляхом проведеного контент-аналізу публікацій та перехресного аналізу за допомогою методу Карла Пірсона та Рональда Фішера.

У четвертий розділ «Джерела особового походження у дослідженні добровільно-примусового вивезення українців дистрикту «Галичина» на роботу в Райх» віднесені листи, автобіографії та мемуари осіб які безпосередньо, або опосередковано були залученні до процесу вивезення працездатного українського населення Галичини до Німеччини. Автор поділив їх на чотири групи: документи влади та легальних організацій; матеріали духовенства; джерела спротиву (ОУН, УПА, дивізія СС «Галичина»); свідчення робітників та очевидців. Насамперед, у цих матеріалах міститься інформація про напрями діяльності низки організацій – Українського центрального комітету, Українського крайового комітету, Українського національного об'єднання тощо у сфері підтримки як самих робітників, так і їхніх родин. Автобіографічні та мемуарні твори комплексно розкривають окремі аспекти репресивної політики нацистської влади: арешти, ув'язнення, масові облави, конфіскацію майна як форму покарання за ухилення від трудової мобілізації. Окрему частину становлять листи українських робітників, що дають змогу реконструювати

особливості їхнього повсякденного життя та побуту у сільськогосподарському та індустріальному секторах нацистської Німеччини.

П'ятий розділ «Примусовий досвід українських робітників Галичини в 1941–1944 рр. крізь призму усної історії» являє собою зібрання усних свідчень респондентів що перебували на роботі у Німеччині. Насамперед, ці свідчення містять інформацію про умови життя і праці українських робітників, способи їхнього транспортування до Німеччини, а також ставлення нацистської влади до вихідців із Галичини. Важливою складовою цих джерел є також згадки про акти спротиву як з боку окремих громадян, так і з боку організованих підпільних структур, зокрема ОУН та УПА. Окремо, автор надає характеристику розвитку та зародження усної історії, як окремого виду джерел в Україні та закордоном.

Основний текст роботи завершується структурованими висновками, які відповідають завданням, що були поставлені автором, підкреслюють наукову новизну й актуальність проведеного дослідження. Натомість додатки відображають візуальні приклади пропаганди (плакати, стінгазети) та графічні результати проведених досліджень. Загалом Володимир Мосора провів комплексне і ґрунтовне дисертаційне дослідження, в якому повною мірою розкрито окреслену проблематику.

6. Повнота викладу матеріалу дисертації у роботах, які опубліковані автором. Основні положення дисертаційного дослідження В. А. Мосори належно відображені в наукових публікаціях автора. За темою дисертації опубліковано одинадцять наукових публікацій, серед яких п'ять статей опубліковано у фахових виданнях України категорії «Б», одна публікація в іноземних наукових виданнях та п'ять праць представлено у збірниках матеріалів всеукраїнських наукових конференцій. Така кількість і характер публікацій відповідають встановленим вимогам до апробації результатів дисертаційних досліджень та засвідчують системну роботу здобувача над темою.

7. Відсутність порушення академічної доброчесності. За результатами перевірки дисертаційної роботи та публікацій В. А. Мосори не виявлено ознак академічного плагіату та елементів фальсифікації. Автор використовує покликання на власні наукові публікації, дослідження інших науковців, архівні матеріали, пресові видання, мемуари та інші джерела. Порушення академічної доброчесності у дисертації відсутні.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи подане дисертаційне дослідження, вважаю за необхідне висловити деякі зауваження й побажання:

1. Для більш повного розуміння нацистської політики залучення українського населення дистрикту до праці в Німеччині доцільно було б розглянути ширший спектр прикладів застосування цієї моделі на інших окупованих територіях України та Європи. Такий порівняльний аналіз дозволив би простежити спільні риси та відмінності у практиках примусової мобілізації робочої сили, виявити особливості ставлення окупаційної адміністрації до різних етнічних та соціальних груп, а також оцінити масштаби використання трудових ресурсів у загальній стратегії Третього Райху. Цей аспект варто врахувати автору у подальших дослідженнях.

2. Доцільним було б надати більш розгорнуту характеристику нормативно-правовим документам нацистської влади, аналогічно до аналізу усних свідчень та матеріалів особового походження. Такий підхід дозволив би не лише збалансувати джерельну базу дослідження, але й чіткіше окреслити специфіку та особливості даної групи джерел.

3. У подальших дослідженнях варто приділити більше уваги ролі духовенства, зосередивши аналіз на актах спротиву та допомозі українським робітникам дистрикту «Галичина». Це дозволить глибше висвітлити соціальний вимір проблеми трудової мобілізації, адже діяльність священнослужителів нерідко виходила за межі суто релігійної практики та набувала суспільно-політичного

значення. Аналіз ролі духовенства допоможе зрозуміти, як українське суспільство реагувало на виклики окупаційної політики, які форми солідарності виникали та яким чином релігійні інституції ставали частиною ширшого руху спротиву.

Загалом висловлені побажання та зауваження не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження та можуть слугувати основою для наукової дискусії під час публічного захисту.

9. Висновок про відповідність дисертації вимогам. Дисертаційна робота Володимира Андрійовича Мосори на тему «Джерела до вивчення історії трудової мобілізації українців дистрикту «Галичина» (1941–1944 рр.)» є оригінальним авторським дослідженням, що відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. (зі змінами). Дисертаційна робота здобувача не має ознак порушення академічної доброчесності, є повністю завершеною науковою працею, де отримано обґрунтовані вагомі результати, що містять наукову новизну, теоретичне і практичне значення, а її автор, Володимир Андрійович Мосора, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Рецензент:

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук,
Карпатського національного університету імені
Василя Стефаника

Іван МОНОЛАТІЙ